

РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ ЯК ЧИННИК КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті проаналізовано реформу пенсійної системи як головного чинника підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

The reform of the pension system as the main factor of competitiveness of national economy is analyzed in this article.

Ключові слова: конкурентоспроможність національної економіки, реформа пенсійної системи, солідарна та накопичувальна моделі пенсійної системи.

Keywords: competitiveness of national economy, reform of the pension system, solidarity and accumulative pension system model.

Світова економічна криза кінця першого десятиліття ХХІ ст. болісно позначилася на економічному та соціальному розвитку України, різко скоротила рівень життя пересічного українця та знизила конкурентоспроможність країни. В умовах, коли джерела швидкого зростання докризових років вичерпано, єдиним шляхом виходу України на траєкторію сталого розвитку є проведення рішучих та комплексних реформи, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Саме своєчасні й продумані реформи допоможуть сформувати професійну й ефективну систему державного управління, сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності країни. Однією з ключових соціально-економічних реформ, проголошених українським урядом, вважається реформа пенсійної системи.

В економічній літературі цим проблемам приділяється достатньо велика увага. Так, дослідження суті конкурентоспроможності національної економіки відображені в працях як зарубіжних вчених (Т.Джейдера, В.Нордхауза, М.Портера, Б.Райзберга, П.Самуельсона, К. Омає, М. Хануза), так і українських науковців (Я.Базиліук, А. Гальчинського, В.Гейця, В.Новицького, А.Філіпенка та ін.). Серед зарубіжних дослідників основних теоретичних засад реформування пенсійної системи слід відзначити Е.Джеймса, Е.Ендрюса, Д.Клейна, В.Мітчела, Л.Сичова, а серед українських - Д.Богиню, В.Гриньову, Е.Лібанову, Н.Лук'янченка, В.Новікова, та ін.

Визнаючи теоретичну і практичну цінність накопичених наукових здобутків, слід відмітити, що недостатньо дослідженими залишаються питання можливості підвищення конкурентоспроможності національної економіки в результаті реформування вітчизняної пенсійної системи.

Метою цієї статті є аналіз пенсійної реформи як чинника посилення конкурентоспроможності національної економіки.

Для комплексної оцінки конкурентоспроможності національної економіки в сучасних економічних дослідженнях використовують, як правило, наступні три підходи: *ресурсний*, що включає оцінку рівня технологій, наявності капіталу для

внутрішнього і зовнішнього інвестування, чисельності та кваліфікованості трудових ресурсів, наділеності країни природними ресурсами та її економіко-географічного положення; *факторний*, який передбачає моніторинг змін позицій країни на міжнародних ринках; *рейтинговий*, що означає інтегральне оцінювання стану економіки за певною системою показників [1, ст.29].

Як показує світовий досвід, високого та стійкого рівня конкурентоспроможності досягають ті національні економіки, які не тільки ефективно використовують ресурси – трудові, капітальні та природні, але й оптимально реалізують свої національні переваги, своєчасно проводять реформи в соціально-економічному житті країни.

Реформа пенсійної системи в Україні є однією з найнагальніших та найболючіших з усього комплексу реформ. Вона безпосередньо впливає на результати факторного та рейтингового підходів до оцінки конкурентоспроможності національної економіки, визначає позиції країни на глобальному ринку.

Світова практика використовує дві основні моделі функціонування пенсійних систем – солідарну (розподільчу) та накопичувальну. Кожна з них має свої специфічні риси, позитивні та негативні ознаки.

На рис. 1 зображено специфіку функціонування солідарної (розподільчої) моделі пенсійної системи.

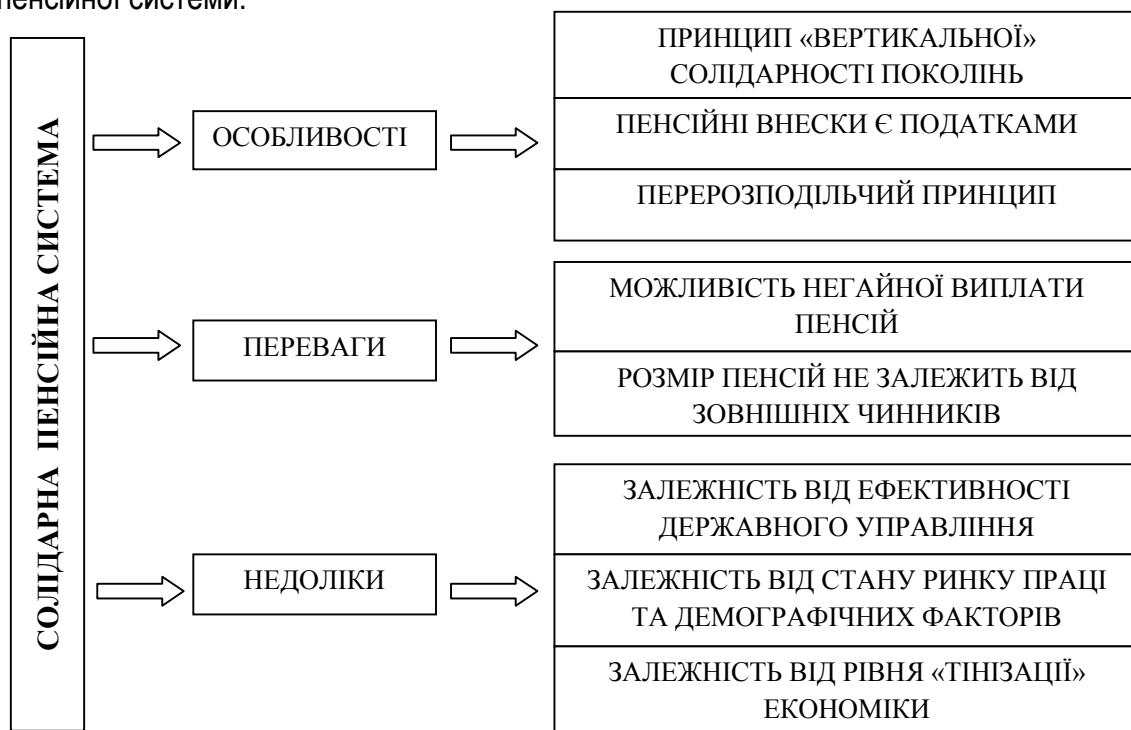

Рис. 1. Солідарна (розподільча) модель пенсійної системи

Вона припускає солідарні відносини між поколіннями працівників і пенсіонерів, коли працюючі мають утримувати непрацюючих, тобто пенсіонерів. Тут реалізується

принцип так званої «вертикальної» солідарності поколінь, коли працездатне молоде покоління бере на себе зобов'язання матеріально підтримувати старше покоління. У даній моделі покриття регулярних пенсійних витрат здійснюється з поточних податкових надходжень, тобто принцип соціальної справедливості та соціального захисту реалізується за рахунок перерозподілу доходів. Ще однією особливістю даної моделі є те, що пенсійні внески тут розглядаються як податок, а не як частина особистих заощаджень громадян.

Солідарна (розподільча) модель пенсійної системи має дві вагомі переваги: по-перше, можливість почати виплату пенсій негайно, тобто не потрібно багато часу для нагромадження коштів на пенсійні виплати; по-друге, розміри пенсій не залежать від результатів функціонування фінансових ринків та інвестиційної діяльності пенсійних фондів.

Основними недоліками солідарної моделі є залежність величини пенсійних фондів від демографічних факторів і стану ринку праці, таких як рівні зайнятості, безробіття, заробітної плати, співвідношення кількості платників внесків і пенсіонерів тощо. Оскільки пенсійні внески в даній моделі розглядаються як податок, а не як частина особистих заощаджень громадян, то її функціонування багато в чому залежить від ефективності державного управління. Стійкість розподільчої пенсійної системи можуть порушити також масове ухиляння від сплати податків та зростання рівня «тінізації» економіки.

Накопичувальна модель пенсійної системи, як показано на рис. 2, базується на принципах «горизонтальної» солідарності, тобто солідарності в рамках кожного покоління, а також індивідуальної відповідальності. Майбутні пенсії безпосередньо залежать від нагромаджених особистих заощаджень громадян, а їх виплата здійснюється з накопиченого для цієї мети грошового фонду. Забезпечення пенсіями за віком представляє собою специфічний довгостроковий інвестиційний процес, на першому етапі якого формуються заощадження та відбувається їх послідовне нарощування за рахунок доходів від інвестування, а на другому етапі здійснюється віддача від заощаджень у вигляді пенсій. Принципова особливість накопичувальної пенсії полягає в тому, що вона є особистою власністю пенсіонера.

Специфічною ознакою, що відрізняє накопичувальну пенсійну систему від розподільчої, є обов'язкова наявність такої її складової, як недержавні пенсійні фонди, які у багатьох країнах світу є одним з основних інструментів для підвищення рівня пенсійного забезпечення населення. Вони визнані найважливішими соціальними інститутами щодо поліпшення матеріального становища непрацездатних членів суспільства і мають високий рівень довіри громадян до пенсійної накопичувальної системи.

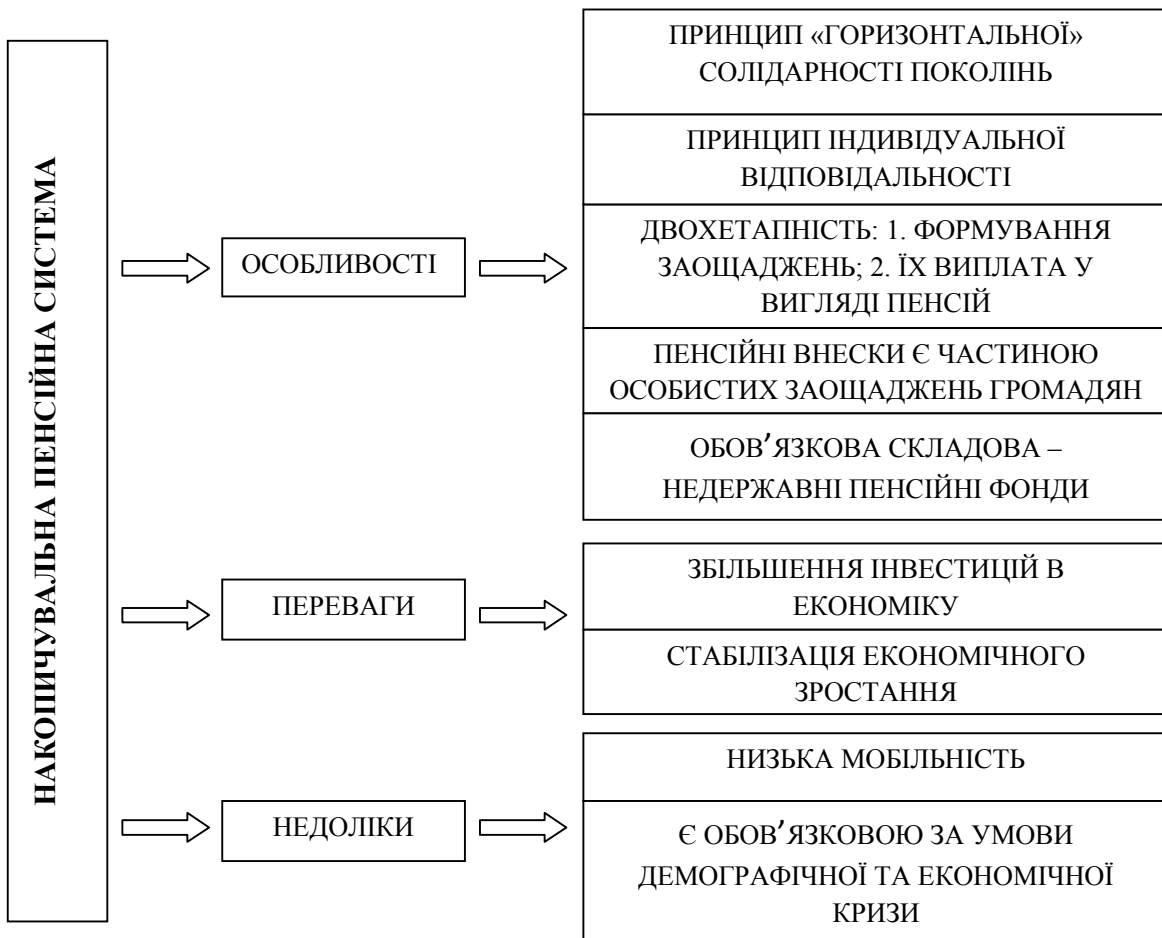

Рис. 2. Накопичувальна модель пенсійної системи

Безумовною перевагою накопичувальної моделі пенсійної системи є нагромадження інвестицій в економіку через зростання індивідуальних заощаджень громадян. Тому пенсійна система, яка цілком перейшла на накопичувальну модель, нарощуючи сукупні нагромадження, логічно призводить до збільшення інвестицій, до стабілізації економічного зростання і, зрештою, до підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Одним із недоліків накопичувальної пенсійної системи є її менша мобільність порівняно із солідарною системою. Зміна ставок і порядку сплати пенсійних внесків не може впливати на нинішніх пенсіонерів, а тільки через декілька років вплине на пенсійне забезпечення нині працюючих робітників. Іншим недоліком накопичувальної пенсійної системи є висока вартість переходу до неї від солідарної моделі. Вартість переходу на нову накопичувальну пенсійну систему з урахуванням коштів на її створення та необхідність компенсацій нинішньому поколінню пенсіонерів, може складати від 20 до 60% ВВП [2]. Саме тому не всі країни можуть дозволити собі швидкий перехід до цієї моделі пенсійної системи. Водночас, за несприятливої демографічної та економічної ситуації перехід до накопичувальної системи

є обов'язковою умовою збереження соціальної стабільності в суспільстві та зростання конкурентоспроможності національної економіки.

Нині солідарна і накопичувальна модель пенсійної системи в чистому вигляді трапляються рідко. Повсюдним явищем у світі є змішана модель, яка припускає комплексне використання елементів солідарної і накопичувальної моделей.

Вітчизняним законодавством, як показано на рис. 3, передбачено впровадження трьохрівневої пенсійної системи, що розширить можливості для економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Нині в Україні повною мірою функціонує лише солідарний рівень пенсійного страхування, тоді як впровадження II рівня (обов'язкової накопичувальної системи) відстрочено на 2013 рік, а розвиток добровільного пенсійного забезпечення (III рівень) обмежується нерозвиненістю фондового ринку, низьким рівнем доходів і недовірою населення до фінансових інститутів.

Система пенсійного забезпечення	Рівні		
Система загальнообов'язкового державного пенсійного забезпечення	I солідарна		
		II накопичувальна	
Система недержавного пенсійного забезпечення			III накопичувальна

Рис.3. Структура реформованої пенсійної системи України

Перехід до нової моделі пенсійної системи в країні, що розпочався 01.10.2011 р.[3], зумовлений цілим рядом факторів соціально-економічного, політичного та демографічного характеру. Розглянемо їх.

Підвищення як очікуваної середньої тривалості життя при народженні, так і тривалості життя при досягненні пенсійного віку (табл.1). Показник тривалості життя від народження, як правило, завжди є нижчим за показник тривалості життя при досягненні особою пенсійного віку. На перший впливає стан розвитку охорони здоров'я матері й дитини, великий рівень алкогольної та наркозалежності серед молоді, криміногенна ситуація в країні тощо. Тут мова йде і про дитячу смертність, і про смертність у працездатному віці, й про інші фактори, які пенсійного віку мало стосуються. Але як тільки особа досягає пенсійного віку, ці чинники, як правило, не діють. Тобто багато факторів, які стають причинами смерті молодих людей, не впливають на тривалість життя осіб похилого віку.

Таблиця 1. Динаміка показників тривалості життя в Україні, років

Показники	Роки	Обидві статі	Чоловіки	Жінки
Середня очікувана тривалість життя при народженні	1996	66,9	61,4	72,6
	2010	70,4	65,3	75,5
Очікувана тривалість життя при досягненні 60-річного віку	2010	17,5	15,0	20,0
	2020 (прогноз)	19,0	17,0	21,0

Зростання демографічного навантаження, тобто кількості пенсіонерів до громадян працездатного віку. Станом на 2010 р. – до введення пенсійної реформи - на 100 працюючих в країні припадав 91 пенсіонер. Ще 50 років тому це співвідношення становило

23 пенсіонери на 100 працюючих громадян. За підрахунками демографів, вже у 2015 році на кожні 100 працюючих припадатиме 100 пенсіонерів, а до середини нинішнього століття, якщо змін не буде або вони будуть незначні, – 140 пенсіонерів. Кількість платників податків до 2050 р. зменшиться на 25%, а кількість тих, хто отримуватиме пенсії, зросте на 8% [2;4]. Такі демографічні зміни можуть призвести до краху пенсійної системи, оскільки фінансування пенсій буде просто неможливим.

Низький рівень пенсій українських пенсіонерів та одночасне повне отримання двох взаємовиключаючих видів доходів – пенсії і заробітної плати. Рівень отримуваних пенсій українськими пенсіонерами – як за віком, так і за інвалідністю й у разі втрати годувальника - є надзвичайно низьким. Понад дві третини пенсіонерів отримують пенсії до однієї тисячі гривень. Мінімальний та середній розмір призначеної місячної пенсії пенсіонерам, які перебувають на обліку в органах Пенсійного фонду, складав у 2011 році 800,0 та 1151,9 грн відповідно. У той же час, середній розмір "спеціальних" пенсій щонайменше у 2,5 рази перевищує середній розмір пенсії, призначеної на загальних умовах [2;4]. Низький рівень пенсій переважної більшості українських пенсіонерів змушує останніх шукати інших джерел доходів, працювати, в кращому випадку, легально і отримувати офіційну зарплатню, або перебувати у стані прихованої зайнятості і отримувати тіньові доходи.

Тінізація економіки та висока ставка внесків на пенсійне страхування. Однією з причин зростання рівня тінізації економіки, отримання зарплат «у конвертах» та ухилення від сплати пенсійних внесків є висока ставка внесків на пенсійне страхування в Україні, яка є чи не найвищою у світі. Вона становить 33,2% для працедавця і 2% для працівника [2] і, не зважаючи на низький податок на дохід, є головним стримуючим фактором для виведення зарплат українців із «конвертів» та легалізації економіки. Зважаючи на те, що солідарна пенсійна система не передбачає отримання вищій пенсій у майбутньому при зростанні рівня заробітної плати протягом періоду трудового життя, отримувати велику офіційну зарплату і платити з неї внески у Пенсійний фонд більшість українських громадян вважає безглуздом.

Великі витрати на пенсії від ВВП та незбалансований бюджет Пенсійного фонду України (ПФУ). Впродовж останнього десятиліття у Пенсійному фонді України спостерігались нездорові процеси - відбувалось стрімке зростання видатків, тоді як власні доходи росли значно повільніше. Якщо на початку 2000-х рр. ситуація з наповненням Пенсійного фонду була відносно стабільною, то у 2011 році дефіцит ПФУ перевищив 17,7 млрд. гривень [5]. Фінансові «дірки» в пенсійній системі все частіше доводилось латати за рахунок трансфертів з Державного бюджету. Це означає, що «з'їдаються» інші видатки країни – на медицину, освіту, науку, інфраструктурні проекти тощо. Питома вага пенсійних видатків у ВВП в Україні є однією з найвищих у світі й має тенденцію до збільшення: у 2004-2007 рр. – 12-14%, у 2008 р. – 15,8% ВВП, у 2009-2011рр. - 18,0% ВВП [6]. Жодна країна світу не дозволяє собі такого надмірного обтяження бюджету. Високі пенсійні зобов'язання відволікають ресурси економіки від цілей розвитку, ставлять під загрозу виконання державою своїх функцій.

Подовження термінів навчання та пізніший вік виходу на ринок праці. Масовий характер вищої освіти і традиційне ставлення до навчання як до основного виду діяльності відтерміновує входження особи на ринок праці. Середній термін навчання в Україні на початок XXI ст. підвищився до 15 років у порівнянні із 8-10 рр. в 30-х роках XX ст., коли формувалася пенсійна система та визначався пенсійний вік. На цей же термін скорочується період трудового життя українця, він пізніше виходить на ринок праці, менше приймає участь у створенні ВВП та має менше можливостей заробити на гідну пенсію.

Залежність від Міжнародного валютного фонду (МВФ). Однією з головних вимог Міжнародного валютного фонду в обмін на кредитування ним української економіки було запровадження пенсійної реформи в Україні, насамперед підвищення пенсійного віку для жінок до 60 років. В результаті порушення попередніх домовленостей, зокрема стосовно строків запровадження пенсійної реформи, у 2011 році українська економіка втратила можливість отримати три «порції» кредиту від МВФ в розмірі \$1,5 млрд. кожний в межах програми stand-by загальним обсягом \$15,5 млрд.

Таким чином, пенсійна реформа викликана потребами часу та є важливим чинником підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Для підвищення конкурентоспроможності національної економіки вважаємо за доцільне:

- забезпечити комплексність реформ в українському суспільстві, насамперед здійснивши в повному обсязі реформу пенсійної системи;
- стабілізувати солідарний рівень пенсійної системи, запровадити загальнообов'язкове накопичувальне й розвивати добровільне накопичувальне пенсійне страхування, в тому числі за допомогою недержавних пенсійних фондів;
- проводити роз'яснювальну роботу серед населення щодо неминучості, загроз та переваг реформи пенсійної системи як важливого чинника економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Література

1. Шнипко О.С. Конкурентоспроможність України в умовах глобалізації / О. С. Шнипко; Ін-т економ. та прогноз. – К.: Експерт, 2009. – 456с.
2. Офіційний сайт Пенсійного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pension.kiev.ua/>
3. Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668-VI [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3668-17>. - Назва з екрана.
4. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
5. Постанова КМ України «Про затвердження бюджету Пенсійного фонду України на 2011 рік {із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ N 695 (695-2011-п) від 20.06.2011} від 9 червня 2011 р. N 643 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. - Назва з екрана.
6. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава. Програма економічних реформ на 2010 – 2014 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf - Назва з екрана.